

b) Tekke Şiiri. Orta Asya'da Ahmed Yesevî ile başlayan tekke edebiyatı XIII-XIV. yüzyıllarda değişik türde manzumeler yanında ilâhî ve destanlarla Türk halkının mânevîyatını beslemiştir. Ahmed Yesevî takipçilerinin yazdıkları "hikmet"ler tekke edebiyatının ilk örnekleri kabul edilebilir. Selçuklular döneminde Kalenderî, Câmî, Haydarî gibi tasavvufî zümreler, Evhadüddîn-i Kirmânî, Necmeddîn-i Dâye, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Hacı Bektâş-ı Vefî gibi sûfiler Anadolu'ya gelerek tasavvufî hayat ve düşüncenin oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Özellikle Mevlânâ Mesnevî'siyle Osmanlı dönemi tasavvuf edebiyatı üzerinde etkili olmuş. Sadreddin Konevî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin fikirlerinin Anadolu'da yayılmasına öncülük etmiş, Necmeddîn-i Dâye *Mirşâdü'l-'ibâd*'ı, Fahreddîn-i Irâkî *Lema'ât*'ı Anadolu'da yazmıştır. Anadolu'da XIII. yüzyılın sonlarından itibaren tarikatların yaygınlaşmış tekke merkezli olarak örgütlenmesi ve burarlarda yetişen şairlerin eser vermeye başlamasıyla birlikte tekke (tasavvuf) edebiyatı diye tanımlanan bir edebiyat oluşmuş, Mevlevîyye, Halvetiyye, Kâdiriyye gibi tarikatların tekke ve zâviyeleri çevresinde birçok mutasavvıf şair yetişmiştir. Tekke şairleri kendilerini belli vezin ya da nazım şekilleriyle sınırlandırmayıp hece ve aruz vezinini birlikte kullanmışlardır. Şiirlerinde hem halk hem divan edebiyatının vezin, tür ve nazım şekillerinden yararlanmışlar, bu iki edebiyatın şiir estetiğinden çeşitli unsurlara yer vermişlerdir. Bu durum kendilerine özgü bir üslûp ve özgünlük kazanmalarına engel olmamıştır. Osmanlılar döneminde aruzun hâkimiyetine rağmen mutasavvıf şairlerin hece vezniyle ortaya koyduğu şiirler millî zevkin yaşatılmasında önemli rol oynamıştır. Tasavvuf neşvesi edebiyatın diğer kolları üzerinde de etkili olmuş ve mutasavvıf olmayan şairler şiirlerinde tasavvufî mazmunları yaygın biçimde kullanmışlardır. Çoğunlukla sade bir dilin hâkim olduğu tekke edebiyatı ürünlerinin bir kısmı öğüt verici, uyarıcı ve öğretici niteliktedir. Bu tür eserlerde zühd ve takvâ, tasavvuf neşvesiyle yazılmış rindâne ve âşıkane şiirlerde lirizm ön plana çıkmıştır. Bunların ilâhî ve nefes adıyla bestelenerek tekkelerde okunması halkın mânevî dünyasının teşekkülünde önemli rol oynamıştır. Tekke edebiyatı ürünlerinde vahdet-i vücûd anlayışı merkezinde Allah'ın isim ve sıfatları, ilâhî aşk, insânî kâmil, ahlâkî ve ruhî eğitim, velâyet, keramet, sohbet, halvet, zikir, insanın yüceliği, yaratılış, tecelli, seyrü sülûk, âdâb ve

erkân, merâtib, dünyanın fâniliği, nefsin kötülüğü gibi tasavvufî konulara yer verilmiştir.

Anadolu'da tasavvuf edebiyatının ilk örneklerinin XIII. yüzyıldan itibaren verildiği görülmektedir. Eserleri Farsça olmasına rağmen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî yer yer Türkçe kelime ve terkipler kullanmış, mülemma' beyit ve şiirler yazmışsa da Oğlu Sultan Veled'in divanında ve mesnevilerindeki Türkçe beyitler ayrı bir cilt meydana getirecek kadar çoktur. *Çarhnâme*'siyle tanınan Ahmed Fakih dinî-tasavvufî edebiyatın Anadolu'da ilk temsilcilerindedir. Hacı Bektâş-ı Vefî'nin mensur ve manzum tercüme yapıları Arapça *Mağâlât*'ının tasavvufî konuların halk arasında yayılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Attâr'ın *Manıku't-tayr*'ını tercüme eden Ahmed Gülşehrî, Farsça *Feleknâme*'sinde tasavvufî konuları anlatmıştır. Orta Asya'da Ahmed Yesevî ve dervişlerinin hikmetleriyle başlayan çıkışı Anadolu'da devam ettiren, şiirlerinde İslâmî ve insanî değerleri tasavvuf bağlamında sade bir Türkçe ile en güzel biçimde sunan Yunus Emre asırlar boyunca tekke şairleri üzerinde etkili olmuş ve etkisi günümüze kadar süregelmiştir. Onun mesnevi nazım şekliyle yazdığı *Risâletü'n-nushiyye*'si didaktik bir nitelik taşımaktadır. Âşık Paşa *Garîbnâme*'sinde tarikat âdâbından, şeyhmürîd ilişkilerinden söz etmiş, bu eseriyle Oğuz Türkçesi'nin Anadolu'da teşekkülüne büyük katkı sağlamıştır. XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında yaşayan Said Emre'nin on dokuz şiiri tesbit edilmiştir; bu şiirlerde Yunus Emre'nin etkisi açıkça görülür. XIII. yüzyılda divan şiirinin ilk temsilcilerinden olduğu sanılan, ancak son yapılan araştırmalarda 1348'de hayatta olduğu anlaşılan Şeyyad Hamza'nın şiirlerinde dinî-tasavvufî unsurlar ağırlıklı olarak yer almaktadır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan ve Anadolu'da büyük şöhret kazanan Nesîmî başta Bektaşî şairleri olmak üzere birçok şairi etkilemiştir. Nesîmî, aynı zamanda divan şiirinin mazmunlarını kişileştirmeyi gerçekleştiren ilk şairlerden biri olarak kabul edilir.

Osmanlı ilim ve kültür hayatı XV. yüzyıla geldiğinde özellikle II. Murad devrinde büyük bir gelişme gösterir, onun adına birçok eser yazılır. Bu dönemde Hacı Bayrâm-ı Vefî, Akşemseddin ve Eşrefoğlu Rûmî gibi büyük sûfilerle tasavvufî düşünce yaygınlaşır, Zeyniyye ve Mevlevîyye gibi tarikatlar yüksek mahfillerde rağbet görür. Bu yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde mescid, medrese ve sebillerin yanında tek-

ke ve zâviyeler de çoğalır. Buna paralel olarak Anadolu'da tekke şiirinin geliştiği, kurumsallaşan ve çeşitlenen tarikatlar çerçevesinde tekke şairlerinin çoğalmaya başladığı görülür. Yüzyılın ilk telif eseri Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necât* adıyla yazdığı mevididir. Asırlardan beri Türk toplumunda değişik vesilelerle okunagelen eser, Anadolu ve Balkanlar'daki müslüman toplumlar arasında büyük bir üne sahiptir. Hacı Bayrâm-ı Vefî'nin aruzla iki, heceyle üç şiiri tesbit edilebildiğinden şairliğinden çok asıl şöhretini Anadolu'daki ilk Türk tarikatı olan Bayramiyye'yi kurması ve yetiştirdiği halifeleri dolayısıyla kazanmıştır. Ancak hece vezniyle ve sade Türkçe ile söylediği ilâhileri tasavvuf yolunun büyükleri tarafından şerhedilmiştir. Hakkında en fazla menâkıbnâme yazılan şeyhlerden olması dolayısıyla tekke edebiyatında ayrı bir yere sahip olan Emîr Sultan'ın da birkaç şiiri bulunmaktadır. Bektaşîlik tarihinde önemli bir yeri olan Kaygusuz Abdal, Yunus Emre'nin en iyi takipçilerinden ve tekke şiirinin önde gelen temsilcilerindedir. Alaylı ve şathiye türü şiirlerinde Yunus Emre tesiri açıkça görülür. Merzifonlu Abdürrahîm-i Rûmî'nin *İşknâme* adı verilen divanı henüz ele geçmemişse de günümüze ulaşan altı şiiri lirizmi ve dilin sadeliğiyle dikkat çekmektedir. Yazıcıoğlu Mehmed'in dinî-tasavvufî konuları içeren hacimli manzum eseri *Muhammediyye*'sindeki "Kasîde-i İlâhiyye" başlıklı manzume tekke şiirinde ilâhî adıyla gelececek olan bir türün başlangıcı sayılmıştır. Akşemseddin'in beşi heceyle, diğerleri aruzla olmak üzere toplam otuz sekiz şiiri bilinmektedir. Yunus Emre'yi takip eden Eşrefoğlu Rûmî'nin divanındaki 129 tasavvufî şiirden 39'u heceyledir. Yunus Emre yolunda şiirler yazan Kemal Ümmî'nin divanında yedisi mesnevi olmak üzere 140 şiir bulunmaktadır. Şiirlerinde "Âşık" mahlasını kullanan İbrâhim Tennûrî'nin ibadetlerin tasavvufî yorumunun yapılabir çeng, def, ney, küfr, şâhid, zünnâr vb. terimlerin açıklandığı *Gülzâr-ı Ma'nevî* adlı bir mesnevisi vardır. Akşemseddin'in halifelerinden Abdürrahim Karahisârî en önemli eseri olan *Vahdetnâme*'de tasavvufî esasları kısa hikâyelerle anlatmıştır. Divanı yanında *Miskinnâme*, *Neynâme*, *Çobanname* gibi manzum eserleri olan Dede Ömer Rüşenî XV. yüzyılın güçlü tekke şairlerindedir. Anadolu'da Halvetiyye'nin yayılmasına büyük katkıda bulunan Cemâl-i Halvetî'nin de bazıları bestelenmiş şiirleri vardır. Bu yüzyılda Elvân-ı Şîrâzî'nin *Gülşen-i Râz Tercümesi*, Pîr Muhammed'in

Tarikatnâme, Muîmî'nin *Ma'nevî-i Murâdî*, Ârif'in *Mürşidü'l-ubbâd* ve *Nüşha-i Âlem*, Ahmed Hayâlî'nin *Ravzatü'l-envâr*, Gülşenî-i Saruhânî'nin *Râznâme*, Muhyiddin'in *Hızırnâme* adlı mesnevileri dikkat çekmektedir.

Türkçe'nin sadeliğini kaybedip Arapça ve Farsça'nın yoğun etkisi altına girdiği XVI. yüzyılda tekke şirinin bu sadeliğinin devam ettiği görülmektedir. Ancak bazı tekke şairleri de divan şiiri tarzında şiirler yazmıştır. XVI. yüzyılın başlarında Şeyh Dâvûd-i Halvetî, Arapça-Türkçe karışık olarak kaleme aldığı manzum *Gülşen-i Tevhîd*'inde sülûk yollarından yedi daireyi açıklar. Orta Asya'dan gelip Anadolu'da faaliyet gösteren şeyhlerden Emîr Buhârî'nin Farsça ve Türkçe divançeleri vardır. Eşrefoğlu Rûmî'nin halifesi ve damadı Abdürrahim Tîrsî'nin bu tarz bazı şiirleri günümüze ulaşmıştır. Sünbül Sinan'ın Arapça ve Türkçe mensur eserlerinden başka birkaç ilâhisi de bulunmaktadır. Tekke edebiyatının bu yüzyıldaki önemli temsilcilerinden biri olan İbrâhîm Gülşenî'nin Farsça eserleri yanında Türkçe divanı, *Pendnâme* ve *Çobannâme* adlı eserlerinde Mevlânâ, Yûnus Emre, Nesîmî ve şeyhi Dede Ömer Rûşenî'nin etkisi görülür. Aynı kişi olup olmadıkları konusunda tereddütler bulunan Dukakinzâde Ahmed Bey ile Bayramî-Melâmîleri'nden Sârbân Ahmed de bu yüzyılın önemli tekke şairlerindedir. Lârendî'nin *Cevâhirü'l-ahbâr* adlı Türkçe tasavvufî-ahlâkî bir eseri vardır. *Gülşen-i Vahdet* müellifi Mevlvî şeyhi Şâhidî İbrâhîm Dede, günümüze yalnızca üç ilâhisi ulaşan Merkez Efendi, aynı zamanda hatâta olan Abdurrahman Gubârî, "Cevherî" mahlaslı Sarhoş Bâlf Efendi, tekkesinde tefsir, hadis ve *Meşnevî* dersleri okutan Sirozlu Şeyh Muhammed İlhâmî bu yüzyılın anılması gereken diğer mutasavvıf şairleridir. Sârbân Ahmed'den ya da Pîr Ali Aksarâyî'den feyiz aldığı belirtilen ve "Kaygusuz" mahlasını kullanan Vizeli Alâeddin tekke şiirinde ayrı bir yere sahiptir. Müstakîl bir divanı bulunmayan, ancak bestelenen bazı şiirleri dilden dile dolaşan İbrâhîm Ümmî Sinan, üç dilde şiir yazan Hasan Zarîfî, ilâhilerinden oluşan divanında elliden fazla şiiri bulunan Üftâde, Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolu kurucusu olup divançesi yanında mensur-manzum tasavvufî, ahlâkî, menkibevî otuzdan fazla eser kaleme alan ve bazı şiirleri bestelenen Şemseddin Sivâsî, Ehl-i beyt muhabbetini ön plana çıkaran Seyyid Nizamoğlu bu yüzyılın önemli tekke şairleridir. XVI. yüzyılda yaşayan Pîr Sultan Abdal'ın şiir-

lerinde de Hz. Ali ve Ehl-i beyt sevgisi öne planıdır. Pîr Sultan'ın dervishi olduğu söylenen Kul Himmî ise Türkçe'yi ustalıklı kullanan, şiirleri halk tarafından beğenilen Alevî-Bektaşî şairlerindedir. Bu yüzyılda yaşadığı bilinen Azmî Baba'nın Ömer Hayyâm'ı çağırıştıran bir şathiyyesi bulunmaktadır. *Meşnevî*, *Divân-ı Hâfız*, *Gülistân*, *Bostân*, *Pend-i 'Aştâr*, *Bahâristân*, *Manîku't-ı tayr*, *Divân-ı 'Orfî* gibi eserlere yazdığı şerhlerle tanınan Şemî Mustafa Efendi de mutasavvıf bir şairdir. Yine bu yüzyılda *Maktel-i Hüseyin* ve *Hüsn ü Dil* müellifi Nakşî şeyhi Lâmiî Çelebi ile bir tarikat mensubu olmamalarına rağmen Nevî *Hasb-i Hâl*, Taşlıcalı Yahyâ *Gencîne-i Râz* ve *Şâh u Gedâ*, Fuzûlî *Leylâ vü Mecnûn*, Kara Fazlî *Gül ü Bülbül*, Hâkânî Mehmed Bey *Hilye* adlı eserlerinde yalnız klasik Türk edebiyatının değil Türk tasavvuf edebiyatının da önde gelen eserlerini ortaya koymuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin siyasî ve ekonomik gücünün kaybetmeye başladığı XVII. yüzyılda daha önce başlamış olan medresetekke çatışması şiddetlenmiştir. Bu tür çatışmalara rağmen tekke edebiyatında parlak bir dönem yaşandığı söylenebilir. Daha çok tasavvuf âdâb ve erkânı, semâ ve devran konusunda eserlerin yazıldığı, *Fuşûşü'l-hikem* ve *Meşnevî*'nin tercüme ve şerhlerinin yapıldığı bu dönemde Yûnus tarzı söyleyiş Mevlvî muhitlerinde itibar kazanmış, heceyle yazan Mevlvî şairleri yetişmiştir. Halvetiyye'ye mensup divan şairlerinden Nâilî-i Kadîm gazellerinde ve müseddeslerinde tasavvufî terimleri sıkça kullanmış, divan geleneğinde Mevlvî neşvesini yansıtanlardan Fasîh Ahmed Dede'nin rindâne ve âşıkane gazelleri tasavvufî çevrelerde çok beğenilmiştir. Divan şiirinde bu yüzyılda etkisi görülmeye başlanan sebki Hindî üslûbunun önemli temsilcilerinden Mevlvî şeyhi Neşâtî de şiirlerinde ilâhî aşkı ve tasavvufî neşveyi yansıtmıştır. Âşık Yûnus'ta görüldüğü gibi XIII. yüzyıldan beri tasavvuf şairleri için kullanılan "âşık" unvanı, XVI. yüzyıldan sonra tasavvufî ilgili terimleri hayli yumuşatarak şiirlerine alan saz şairleri için kullanılmış, daha sonra bunlara da âşık denmeye başlanmıştır. Bu yüzyıldan itibaren Kâtibî, Kuloğlu, Âşık Ömer, Üsküdarî gibi âşık edebiyatı içerisinde yer alıp tekke şiiri unsurlarından etkilenmiş şairlere de rastlanmaktadır. XVII. yüzyılda Türk tasavvuf edebiyatında Bayramî-Melâmîliği'nin etkinliği artar. Yüzyılın başlarında vefat eden Bayramî-Melâmî kutbu İdrîsî Muhteffî'nin bir şathiyesiyle iki gazeli dışın-

da herhangi bir eseri günümüze ulaşmamıştır. Mensuplarından Bezcizâde Mehmed Muhyiddin'in divanı vardır. Yine İdrîsî Muhteffî'nin mensuplarından Lâmekânî Hüseyin Efendi'nin mensur eserlerinden başka divanı ve *Esrarnâme*'den tercümeleri mevcuttur. Lâmekânî Hüseyin Efendi vasıtasıyla Bayramî-Melâmîliği'ne intisap eden Olanlar Şeyhi İbrâhîm Efendi'nin on üç uzun kaside ile bir kısmı hece vezniyle yazılmış ilâhilerden meydana gelen divanının yanı sıra *Vahdetnâme* ve *Mûfid ü Muhtasar* adlı iki manzum eseri bulunmaktadır. Tasavvufun en önemli konularını sade bir dille anlatabilen "Dil-i Dânâ" kasidesi ve tasavvufun tanımlarını verdiği manzumesi tekke muhitlerinde çok tanınmıştır. Bilhassa heceyle yazdığı şiirlerinde Yûnus Emre'nin etkisi açıkça görülür. İbrâhîm Efendi'nin halifesi Sun'ullah Gaybî, bu yüzyılda yetişen Bayramî-Melâmî neşveye sahip önemli şahsiyetlerindedir. Gaybî'nin divanında kaside, gazel, murabbalardan başka on dokuz koşma bulunmaktadır; seksen gazelinden altısını hece vezniyle yazmıştır. "Keşfü'l-grtâ" adlı kasidesi devriye türünün en güzel örneklerinden kabul edilir. Devran ve semâ konularında da eserler yazarak dönemdeki tekke-medrese tartışmalarına katılmıştır. İnsân-ı kâmil, vahdet, muhabbet, varlık, hulûl ve ittihad gibi konulardaki görüşlerini yansıtan eserlerinin Bayramî-Melâmîliği literatüründe ayrı bir değeri vardır. Melâmîlik tarihinde önemli bir yere sahip olan *Semerâtü'l-fuâd fi'l-mebde ve'l-meâd*'in müellifi Sarı Abdullah'ın şiirliği ilmi kadar güçlüdür. Niyâzî-i Mîsrî'nin şeyhi olan ve ilâhileri, yetiştirdiği dervişleriyle bilinen Elmalılı Ümmî Sinan'ın divanında 200 şiir bulunmaktadır. İlahileri ve besteleriyle bilinen Zâkirî Hasan Efendi kendi şiirlerinin dışında başkalarının şiirlerini de bestelemiştir. Halktan padişaha kadar geniş bir tesir halkası oluşturmayı başaran Aziz Mahmud Hüdâyî'nin divanındaki ilâhilerden bir kısmı bestelenerek yüzyıllarca tekkelerde okunagelmıştır. Halvetî şeyhlerinden Abdülâhad Nûrî'nin divanındaki 130 şiirden kırk biri heceyle olup birçok şiiri bestelenmiştir. Âdem Dede'nin *Mevlevîler*'den heceyle şiir yazan ilk şair olması bakımından tekke şiirinde ayrı bir yeri vardır. Halvetî şeyhlerinin biyografilerine dair *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemaât-ı Ulviyye* adlı eseriyle tanınan Cemâleddin Hulvî'nin mürettep divanındaki ilâhiler sade bir dille kaleme alınmıştır. Halvetiyye'den Nakşî-i Akkîrmânî divanının yanında *Manzûme-i Aynü'l-*

hayat ve Manzûme-i Gavriyye adlı mesnevileri kaleme almıştır. Divanından başka *Tarikatnâme* adlı bir mesnevi de yazan Himmet Efendi, Yûnus Emre'nin etkisinde kalan ve bazı şiiirleri bestelenen şairlerdendir. XVII. yüzyılın şüphesiz en önemli tekke şairi Niyâzî-i Mısrî'dir. *Meşnevî*'nin I. cildini manzum olarak tercüme eden Mehmed Nazmi Efendi, yedi Halvetî-Sivasî şeyhinin menâkıbına dair *Hediyye-tü'l-ihvân*'ıyla tekke edebiyatında örneği nâdir olan tarikat tezkirelerinden birini ortaya koymuştur. Bunlardan başka bazıları divan sahibi olan Eroğlu Nûri, Adlî, Derviş Osman, Abdülmecid Sivasî, Zâkirzâde Abdullah Bîçâre, Câhidî Ahmed Efendi, Kâtibî Mustafa Efendi, Divitçizâde Mehmed Efendi, Gülaboğlu Mehmed Askerî, Müftî Derviş, Gelibolulu Gafûrî, Ankaralı Abdurrahman Vâfî, İstanbullu İbrâhim Nakşî gibi birçok tekke şairi vardır.

XVIII. yüzyılda divan edebiyatında olduğu gibi tasavvuf edebiyatında da birkaç isim dışında önemli şairlerin yetişmediği söylenebilir. Yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve divan şiirinin son büyük temsilcisi sayılan Şeyh Galib'in bir tekke şeyhi olması dikkat çekicidir. Divan şiirinin estetiği içinde tasavvufu bütün derinliğiyle işleyen *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevisiyle ilâhî aşkı konu alan mesnevilerin zirvesine ulaşan Şeyh Galib'den çok etkilenen Esrar Dede'nin divanında Mevlevîlik ile ilgili kavramlar ve tasavvufi unsurlar önemli bir yer tutar. Mevlevîliğe gönül vermiş âlim ve mutasavvıf şair Nahîfî daha çok manzum *Meşnevî* tercümesiyle tanınır. Nahîfî, Nazım ve Salâhî ile birlikte bu yüzyılın en çok na'z yazan şairlerindendir. *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyyân* adlı tezkirenin müellifi Sâkub Dede şiiirlerinde Mevlevî sembolleri ve tasavvuf terimlerini sıkça kullanan bir başka Mevlevî şairidir. Halvetî-Şâbânî şeyhi Mehmed Nasûhî'nin divançesinde kırk yedi şiir mevcuttur. Hemen hemen bütün tasavvufi çevrelerde kabul görmüş İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Fütûhât-ı Burûsevîyye* adını verdiği divanı 360 gazel, on biri heceyle yazılmış altmış altı ilâhî ve diğer şiiirlerini ihtiva eder. Hasan Sezâi-yü Gülşenî aruzu ustalıkla kullanan tekke şairlerinden olup divanında klasik nazım şekilleriyle tasavvufî konuları işleyen otuz yakın şiiri bestelenmiştir. Nakşibendî şeyhi Neccârzâde Rızâ Efendi na'tlarıyla tanınır. Şeyh Zâtî'nin tasavvufun temel konularının açıklandığı 846 beyitlik mesnevisi *Sevânihu'n-nevâdir fî ma'rifeti'l-anâsır*'la birlikte basılan divançesinde 143 gazel yer alır. Uşşâkıyye'den Cemâliyye'nin ku-

rucusu Cemâleddin Uşşâkî'nin divanında aruzla ve sade bir dille yazılmış 350 şiirin tamamında tasavvufî neşve hâkimdir. Ahmed Mürşidî'nin manzum *Ahmediyye*'si, *Muhammediyye* tarzında kaleme alınmış nasihat ağırlıklı bir eserdir. Sa'dî şeyhlerinden Zarîfî *Pendnâme*'sinde dinî ah-lâkî, *Risâle-i Tasavvufnâme*'sinde tasavvufî konuları anlatmıştır. XVIII. yüzyılın tekke edebiyatı bakımından önemli şahsiyetlerinden Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nin divanında diğer nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerden başka 366 adet gazel-ilâhî bulunur. Çok beğenilen ve "Tefvîznâme" adıyla bilinen, "Mevlâ görelim neyler / Neylerse güzel eyler" redifli şiiri vecize gibi dillerde kalmıştır. Celvetî ve Bektaşî şeyhi Hâşim Baba'nın divanında yer alan 200'den fazla şiir arasında "Devriyye-i Ferşîyye"si en başarılı devriyelerden kabul edilir. XVIII. yüzyılda na'tlarıyla tanınan Uşşâkî şeyhi Salâhî Efendi'nin Türkçe divanının yanında tercüme, telif ve şerhlerden meydana gelen birçok eseri bulunmaktadır. Bu yüzyılda Konyalı Şem'î, Âşık Halil, Kara Hamza gibi âşık edebiyatı içerisinde yer aldığı halde tekke şiirinden etkilenen şairlerden başka Mahvî, Senâyî, Mustafa Azbî, Nüzûlî, Şîrî, Fahrî, Mustafa Zekâî, Mustafa Selâmî ve Bursalı Şeyh Kaygulu gibi birçok tekke şairi yetişmiştir.

Yeniçeriliğin kaldırılması ve Tanzimat Fermanı'nın ilânı gibi toplum hayatını derinden etkileyen olayların yaşandığı, Osmanlı düşüncesi ve zihniyet dünyasında büyük değişmelerin meydana geldiği, klasik edebiyatın ağır tenkitlere uğrayıp yerini Batı tesirindeki edebiyat anlayışına bırakmaya yüz tuttuğu XIX. yüzyılda tasavvuf edebiyatı ve tekke şiiri tabii seyrini devam ettirmiştir. Bu yüzyılda tarikat âdâb ve erkânî, vahdet-i vücûd, silsilenâme ve biyografiler, öğüt ve mektuplar tasavvuf edebiyatının başlıca konuları olmaya devam etmiştir. XIX. yüzyılda şairliği ve mûsikî-nasılığı ile tanınan Nakşî Mustafa Dede, divan sahibi Kara Şemsî, "Şeyhî" mahlasıyla manzumeler kaleme alan Mehmed Celâleddin Dede, divançe sahibi Mehmed Esad Dede, "Fahrî" mahlaslı Hüseyin Fahreddin Dede gibi birçok Mevlevî şairinin yanı sıra Leylâ Hanım, Şeref Hanım, Hatice Nakîye Hanım gibi kadın Mevlevî şairleri yetişmiştir. Divanında tasavvufî duygularla söylenmiş gazelleri bulunan Keçecizâde İzzet Molla, *Gülşen-i Aşk* adlı eserinde tasavvufî seyrü sülûk anlayışını dile getirir. Mustafa Kabûlî Efendi divanından başka tasavvufî risâleler de kaleme almıştır. Kâdirî şeyhi Kuddûsî Ahmed Efendi, Anado-

lu'da yetişen mutasavvıf şairlerin en ünlülerinden olup hem hece vezniyle hem aruzla şiirler yazmıştır. Kâdirî şeyhi Müştak Baba divanında, Kethüdâzâde Ârif Bey ve Mevlevî Hasan Nazîf Dede divançelerinde klasik edebiyatın nazım şekillerini kullanmışlardır. Divan sahibi Mustafa Aczî, Niyâzî-i Mısrî'nin ve kendisinin birer gazelini şerhetmiştir. Özellikle kendi gazeline yazdığı şerhin şerh geleneği içerisinde ayrı bir yeri bulunmaktadır. Hem aruz hem hece veznini kullanan Halvetî-Şâbânî tarikatına mensup divan sahibi Mehmed Aydı Efendi tarikat büyükleri için kaleme aldığı methiyeleriyle dikkat çekmektedir. Türkçe ve Farsça iki divanı olan Nigârî'nin şiirleri Kuzey Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da meclislerde okunmaya devam etmektedir. Daha çok hicivleriyle tanınan Kâzım Paşa'nın *Makâlid-i Aşk*'i Kerbelâ mersi-yelerinden oluşur, ayrıca tasavvufî şiirleri de vardır. Âdile Sultan'ın klasik tarzdaki divanında tasavvufî neşve yoğun şekilde hissedilir. Bu yüzyılın sonlarında yaşayan ünlü mutasavvıflardan Osman Şems Efendi'nin tasavvufî yönü kadar şairliği de güçlüdür. Bazı gazelleri, murabбалarı, ilâhileri çeşitli makamlarda bestelenmiştir. XIX. yüzyılda Seyrânî, Ruhsatî, Minhâcî, Süm-mânî, Dertli, Erzurumlu Emrah gibi âşık edebiyatı içerisinde yer alıp tekke şiirinden etkilenen şairlerden başka Sivasî Sûzî, Üsküdarlı Sâfî, Âgâh Paşa, Mehmed Ali Hilmi Dede, Edib Harâbî, Dede Ali Tûrabî gibi çoğu divan sahibi tekke şairleri de bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919), Ankara 1984, s. 341-357, ayrıca bk. tür.yer.; Vasfî Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1968; Abdülbaki Gölpınarlı, *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1972; a.mlf., *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, [baskı yeri ve tarihi yok]; a.mlf., *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul 1985; a.mlf., "Halk Edebiyatımızda Züm-re Edebiyatları", *TDL*, XIX/207 (1968), s. 357-423; Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1976, II, 796-797; Abdullah Uçman, "Tekke Şiirinin Gelişimi", *Tekke Şiiri: Dinî Tasavvuf Şiirler Antolojisi* (haz. Ahmet Necdet), İstanbul 1997, s. 37-47; Abdurrahman Güzel, *Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara, ts.; Mustafa Taççı, *Edebiyattan İçeri: Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar*, Ankara 1997; Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul 2000, s. 34-75; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul 2001, s. 476-479; Erman Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Ankara 2002; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 646-657; Bahar Akarpınar, "Tasavvufî Halk Şiiri", *Türk Edebiyatı Tarihi* (haz. Talat Sait Halman v.dğr.), Ankara 2006, I, 630-660; Âgâh Sırrî Levend, "Halk ve Tasavvufî Halk Edebiyatı", *TDL*, XIX/207 (1969), s. 171-176; Bilge Seyidoğlu, "Halk Şiirinde Tasav-

vuf", *TDEAD*, sy. 2 (1983), s. 134-147; Azmi Bilgin, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", *İlmî Araştırmalar*, sy. 1, İstanbul 1995, s. 61-82; a.mlf., "Osmanlı Şiir Geleneğinde Türk Tasavvuf Şiirinin Yeri", *TDED*, XXXI (2004), s. 17-24; Semih Ceyhan, "Mesnevi", *DİA*, XXIX, 330-331.

A. AZMİ BİLGİN

c) **Halk Şiiri.** Osmanlı dönemi edebiyatı içinde geniş bir etki alanına sahip halk şiirinin ilk örnekleri olan koşuk, sagu, sav ve destanlarla ilgili bazı parçalar *Dîvânü lugâti't-Türk* içinde zamanımıza ulaşmıştır. Daha çok sözlü geleneğe yer alan halk şiirinin başlıca özellikleri şöylece sıralanabilir: Dili sade, istisnalar dışında nazım birimi dördlük, ölçüsü hecedir. Genellikle yarım kafiye kullanılır; tema olarak halk hayatının hemen bütün yönlerini kapsar. Halk şiiri içinde yer alan anonim halk edebiyatının nazım biçimleri türkû, mâni, manzum ve mensur bilmecelele atasözlerinden meydana gelir. Âşık edebiyatı nazım biçimleri koşma, semâi, varsağı, divan (divanı), selis, satranç, dastandır. Ağıt, taşlama, güzelleme, koçaklama, ninni, tekerleme, beşik türküleri ve muamma hem anonim halk hem âşık edebiyatının ortak nazım türleridir.

Halk edebiyatının anonim ürünleri üzerinde XX. yüzyıl başlarına kadar yeterli derleme çalışmaları yapılmadığından bunların Osmanlı dönemindeki gelişim süreci hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Türkû, mâni, bilmece, tekerleme, ninni, ağıt, taşlama, güzelleme, koçaklama gibi örnekleri ihtiva eden en eski tarihlî cönkün XV. yüzyıla ait olduğu tahmini, "türkû" adlı ilk parçanın XV. yüzyıl başlarında Horasan bölgesinde tesbiti, Anadolu ve Rumeli'de ilk türkû örneklerine XVI. yüzyılda rastlanması bu ürünlerin XV-XVI. yüzyıllardan itibaren kaydedilmeye başladığını ortaya koymaktadır. Bu ilk yazılı örnekler dikkate alındığında halk edebiyatının gerek dil ve söyleyiş gerekse biçim bakımından uzun bir geçmişe sahip olduğu, Osmanlı döneminde de gelişerek varlığını devam ettirdiği söylenebilir.

Âşık edebiyatı da anonim halk edebiyatı gibi nazım ağırlıklıdır. Oğuz Türkleri'nde kullanılan ozan kelimesinin yerini XV. yüzyıldan sonra Anadolu ve Âzerî Türkleri arasında giderek "âşık" kelimesinin almasıyla birlikte ozanlı geleneğini âşıklar devam ettirmeye başlamış, bunların oluşturduğu edebiyata da "âşık edebiyatı" denilmiştir. Âşıklar saz eşliğinde şiir söylediklerinden "saz şairi" olarak da adlandırılmıştır. XV. yüzyılda yaşadığı bilinen herhangi bir saz

şairine rastlanmamakla beraber XVI. yüzyılda ortaya konan âşık edebiyatı ürünlerinin biçim ve muhteva özelliklerinden hareketle bu tür eserlerin XV. yüzyılda da var olduğu sonucuna ulaşılabilir. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı ülkesinde çok sayıda âşık / saz şairi yetişmiştir. Halkın saz şairlerinin basit fakat samimi şiirlerinden hoşlandığı, bu şiirlere büyük ilgi gösterdiği ve şair denince elinde sazi, dilinde sözüyle kendine daha yakın bulduğu âşıkları hatırladığı anlaşılmaktadır.

Âşıklar için XVII. yüzyıl âdeta bir altın devir olmuştur. Bu yüzyıldan itibaren âşıklar konaklarda, kervansaraylarda, kahvehanelerde, tekkelerde, mesirelerde yer almaya ve toplum tarafından büyük ilgi görmeye başlamıştır (Evliya Çelebi, I, 638; II, 5; III, 518; IV, 50). Âşık edebiyatının bu yüzyılda saray katına ulaşan bir ilgiye kavuştuğu görülmektedir. IV. Murad, musâhibi Mûsâ Çelebi'nin ölümünden duyduğu acıyı, "Yola düşüp giden dilber / Mûsâ'm eğlendi gelmedi / Yoksa yolda yol mu şaştı / Mûsâ'm eğlendi gelmedi" dördlüğü ile başlayan bir varsağıda dile getirmiştir. IV. Murad devrinden sonra âşıkların sayısı artmış, içlerinden şöhreti Bağdat sınırlarından Tuna ve Özi kıyılarına kadar yayılan kişiler yetişmiştir. IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi üzerine (1687) eşi Afife Sultan duyduğu üzüntüyü, "Bana hayf değil mi der Sultan Mehmed" nakaratlı bir manzum ile ifade ederek âşık edebiyatına olan yakınlığını ortaya koymuştur. Bu ilginin giderek artması bazı suarâ tezkireleri yazarlarını eserlerine saz şairlerini de almak zorunda bırakmış, buna karşılık saz şairleri de zaman içinde divan şairlerinin etkisinde kalarak aruz vezniyle şiirler söylemiştir.

XVIII. yüzyılın ünlü şairi Nedîm, "Sevdiğim cemâlin çünkü göremem" mısraıyla başlayan bir türkû yazmış, âşık tarzının o yıllardaki şekil ve edasına uygunluk gösteren ve büyük ilgi gören bu türkû III. Ahmed devrinde mesirelerde, çırağan âlemlerinde, lâl sohbetlerinde ağızdan ağıza dolaşmıştır. Nedîm'den sonra mahallîleşme ve halkın zevkini göz önünde bulundurarak şiir yazma giderek yaygınlaşmıştır. Bunun sonucunda Âşık Ömer, Gevherî, daha sonraki yıllarda Dertî, Everekli (Develîli) Seyrânî, Erzurumlu Emrah, Bayburtlu Zihni gibi saz şairlerinin eserleri Osmanlı ülkesinin hemen her tarafında yankı bulmuştur. O dönemlerde tertip edilen şarkı mecmualarından müzik fasıllarında âşık tarzı şiirlere, mahallî ve Urfa ağzı türkülere yer verildiği öğrenilmektedir.

Âşıklar arasında bir gelenek halinde devam edip gelen bilgilere göre II. Mahmud zamanından Sultan Abdülaziz'in son dönemlerine kadar âşıkların düzenli bir teşkilâtı ve esnaf loncalarına benzer loncaları vardı. Âşıklar kethüdâsı unvanını taşıyan reisleri devlet tarafından tayin edilirdi. İstanbullu Âşık Hüseyin Baba 1834 yılından itibaren yirmi sekiz yıl Tavukpazarı Âşıklar Cemiyeti'nde reislik yapmış, saz çalmadaki başarısından dolayı Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde on üç yıl kadar sarayda görev almış, padişahların zevkle dinlediği âşık fasıllarını yönetmiştir. Beşiktaşlı Gedâyî de Sultan Abdülaziz'in meclisinde âşıklara reislik etmiştir. Bu ilgi sonucu Âkif Paşa, "Tıfl-ı nâzeninim unutmam seni" mısraıyla başlayan hece vezniyle mersiyesini, Ziyâ Paşa, "Akşam olur güneş gider şimdi buradan" mısraıyla başlayan türküsünü, Edhem Per-tev Paşa da Mahmud Nedim Paşa hakkında, "Bu deli gönülümün coşkunuğu var" mısraıyla başlayan destanını yazmıştır. Cevdet Paşa'nın teşviki üzerine hece vezniyle yazılmış şiirleri kitap haline getiren Manastırlı Fâik Bey'in Âli Paşa için kaleme aldığı, "Aşkın illerini harâb eyleyen" mısraıyla başlayan destanı ve Nâmîk Kemal'in hece vezniyle yazdığı türküleri Tanzimat döneminde halk şiirinin aydınlar tarafın-

Yünus Emre divanının ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3889)

